

UDK 81'27

811.112.2(398)

811.163.42(398)

811.511.141(398)

Pregledni članak

Primljen: 05. 12. 2010.

Prihvaćen za tisak: 04. 11. 2011.

ROBERT HAJSZAN

Pedagogische Akademie Eisenstadt

Güttenbach 171, 7535 St. Michael Bgld.

Austria

O NARODIMA, NARODNOSTIMA I JEZICIMA NA PANONSKOM PROSTORU

U panonskoj regiji postoji više jezika, a vodeću ulogu ima njemački jezik sa svojim dijalektima i govorima (tu ubrajamo hijanciški dijalekt u Gradišću i u zapadnoj Mađarskoj, švapski dijalekt dunavskih Švaba u južnoj Mađarskoj oko Pečuha, u Hrvatskoj oko Đakova i Osijeka te u Vojvodini oko Subotice. Značenje njemačkog jezika na panonskom prostoru možemo izjednačiti s *lingua franca*, jer se Slaveni i Mađari pri međusobnom ophođenju sporazumijevaju na njemačkom jeziku. Isto tako vrijedi i za govornike slavenskih jezika kada međusobno razgovaraju, a ne mogu se razumjeti, rabe njemački jezik kao opći jezik, kako je to običavao reći prof. Josip Hamm, dugogodišnji predstojnik Instituta za slavistiku na Filozofskom fakultetu u Beču.

Na dvojezičnoj gimnaziji u Oberwartu/Borti u Gradišću je njemački jezik za profesore i učenike u dnevnoj uporabi nezaobilazno sredstvo sporazumijevanja, jer se zaboravilo ponuditi i uvesti HRVATSKI za Mađare te MAĐARSKI za Hrvate.

U današnjoj situaciji na početku 21. stoljeća govorimo kod svih hrvatskih i mađarskih prvašića (to vrijedi i kod upisa na gimnaziju s 10 godina starosti) samo u iznimnim slučajevima o "izvornim govornicima", jer većinu djece roditelji odgajaju na njemačkom jeziku, a hrvatski i mađarski se rabi vrlo površno i manjkavo. Stanje kod djece izbjeglica koja su zadnjem desetljeću prošlog stoljeća došla u Austriju u Gradišće je drugačije. Oni vladaju hrvatskim bolje nego njemačkim jezikom. U takvim slučajevima moraju učitelji organizirati individualnu integriranu nastavu kako bi se djeci omogućila i olakšala socijalizacija.

KLJUČNE RIJEČI: *lingua franca*, *njemački jezik*, *hrvatski jezik*, *Panonski prostor*, *socijalizacija*.

A) KULTURNO-POVIJESNI DIO

1. POSTANAK I RAZVOJ PANONSKE REGIJE¹

Znanost o razvoju zemljine kore nas uči da je regija Panonija nastala u tercijaru. Tada su se izdigle alpskom orogenezom iz mora Tetis Alpe, Karpati

¹ Milan Omčikus / Tomislav Jelić, "Što je Panonija? (Was ist Pannonien?)", *Panonski list*, 1–2, 2000, str. 3.

i Dinarsko gorje. Vode su otekle Dunavom. Ostala je velika panonska ravnica s Balatonskim jezerom. To područje nazivamo Panonija. Tu su živjela razna plemena, djelomično pomiješana s Ilirima i Keltima. I Rimljani su također vladali Panonijom. U vremenu između 12. i 9. godine prije Krista razbili su panonsko-dalmatinski ustanak i godinama ratovali protiv Dakara. Za vrijeme Rimljana regija je bila dva puta podijeljena. Pod carom Trajanom – 106. godine poslije Krista na Gornju i Donju Panoniju te godine 294. za vladavine Dioklecijana na četiri dijela s glavnim gradovima SAVARIA (Steinamanger/Sambotel), SISCIA (Sisak), SOPIANAE (Fünfkirchen/Pečuh) i SIRMIUM (Srijemska Mitrovica).

U 4. stoljeću vladali su Panonijom Goti koje su protjerali ratoborni uljezi Huni. U 6. stoljeću stižu Avari i zajedno sa Slavenima napadaju Bizant. Kasnije su se Hrvati kao saveznici Bizanta oslobodili Avara. Za vrijeme prvog hrvatskog vladara Hrvati prihvaćaju kršćanstvo. Uz vodstvo Arpada slijedi preuzimanje Panonije od strane Mađara. U slijedu toga širenja u smjeru sjeverozapada bivaju zaustavljeni u bitci 955. na Lechfeldu (blizu Augsburga). Hrvatski kralj Tomislav (oko 925.) upropastio im je njihovo napredovanje preko Drave te priključio dio Panonije svojoj državi.

U 11. stoljeću nakon utemeljenja Ugarske kraljevine počinje u zapadnoj Panoniji i u istočnoj Štajerskoj val njemačkih seoba. Dok su na sjeveru i središnjim dijelovima zemlje kolonizaciju vodili cisterciti od Svetog križa biskupije Freising, Stari graničarski rod Osl, Mattersdorf-Forchtensteinerovci i Franci, na jugu su to isto činili güssinski grofovi, švapski Ellerbacheri i francuski monasi iz samostana St. Gotthard, te su zajedno preselili seljake na svoje posjede kako bi oni nastavili s obradom zemlje. U tom valu njemačkih seoba nestali su vremenom ostaci Slavena koji su u vremenu seoba naroda u 6. stoljeću zaposjeli velike dijelove današnje Austrije (na zapadu su oni stigli sve do Innichena).²

Godine 1102. izabiru Hrvati mađarskog kralja Kolomana za svoga vladara te na taj način stupaju u personalnu uniju s Mađarima. Izborom kralja Ferdinanda (1527.) dolaze k Habsburgovcima i ostaju s njima do godine 1918. u mađarskom dijelu monarhije.

U 13. stoljeću upadaju Tatari koji se nakon otpora "Panonaca" povlače natrag u Aziju te ne predstavljaju više opasnost za Europu.

U 16. stoljeću uslijedila je seoba Hrvata u zapadnu Mađarsku, a hrvatski kolonisti su sve do kraja prvog svjetskog rata činili jednu narodnu cjelinu. Tek sa sudbonosnim sporazumom po Mađare iz Trianona, koji je u pravom smislu riječi amputirao mađarski teritorij, gradišćanski su Hrvati razdijeljeni. Veći dio potpao je pod Austriju, neka mjesta i naselja pripali su tada Čehoslovačkoj, a ostatak je ostao u Mađarskoj.

Ratna djelovanja s Turcima na panonskom prostoru su bila golemo i dugotrajna (Mohač 1526., Beč 1529., Kiseg 1532., Siget 1566.). To je imalo za posljedicu da veliki dijelovi panonskog prostora ostanu nenaseljeni. Carica Marija Terezija je zbog

² August Ernst, *Geschichte des Burgenlandes*, Wien, 1987, str. 29–30.

toga u drugoj polovici 18. stoljeća naselila Švabe u današnjoj južnoj Mađarskoj te u istočnoj Slavoniji uzduž Dunava. Oni su nazvani Podunavski Švabe/Nijemci. Nakon drugog svjetskog rata uslijedilo je masovno iseljavanje njemačkog stanovništva u Njemačku, ali se pritom ipak zaboravilo na neka naselja Podunavskih Švaba. Ta naselja danas čine njemačke enklave na području Pečuha u Mađarskoj, u Vojvodini oko Subotice odnosno u okolici Đakova i Osijeka u Hrvatskoj.

U 17. i u 18. stoljeću oduprli su se Hrvati apsolutizmu bečkog dvora, a u 19. stoljeću bili su predmetom državnopravih svađa s Mađarima. [Dvadeseto stoljeće obilježeno je dvama dikatorima koji su i u Panoniji učvrstili svoj položaj: Adolf Hitler i Josip Staljin. Obojica su ostavili tragove u ovoj regiji.]

Iz današnje perspektive Mađarskoj pripada veći dio panonske regije. Ostali dijelovi nalaze se u zapadnoj Rumunjskoj, u austrijskom Gradišću, sjevernoj Sloveniji, u sjevernoj Hrvatskoj i u Vojvodini u Srbiji. K peripanonskim zemljama ubrajamo: istočnu Štajersku uzduž Lafnitza i istočnu Donju Austriju, dijelove južno od sjeverne Slovenije i sjeverne Hrvatske, sjevernu Bosnu i zapadne dijelove Ukrajine.

2. VIŠEJEZIČNI I VIŠEKULTURNI ELEMENT U PANONIJI

Višejezičnost u panonskoj regiji, u koju su sa zaposjedanjem zemlje u 10. stoljeću prodrli Mađari, razbili kompaktno slavensko okružje te se povukli u pozadinu, dobila je u 16. stoljeću s naseljavanjem gradišćanskih Hrvata u zapadnu Mađarsku nove dimenzije. Hrvatski je element bio tako dominantan da je u pojedinim naseljima i mjestima utjecao na ostale jezike te ih potisnuo u pozadinu. Lijep primjer je naselje Pinkovac na jugu Gradišća, gdje je naseljavanje poteklo u 16. stoljeću. Hrvatski podanici koje je naselio Ferenc Batthyány, vlastelin Güssinga/Németújvára, i koji su u urbaru iz 1576.³ registrirani, već su u drugoj generaciji preuzeli vodeće uloge u mjestu te jezično nadjačali mađarsko i njemačko govoreće stanovnike. O tome svjedoče dvije činjenice. Prva je zamjena seoskog suca Ruiša hrvatskim doseljenikom imenom Hajszan, a druga je pohrvaćivanje svih stanovnika sela prezimenom Knor, a oni su prije dolaska Hrvata činili veliku većinu stanovništva; slično se dogodilo i s ostalim njemačkim imenima. Uzrok takvoj asimilaciji vidimo u tome da su pinkovački doseljenici imali svoga dušobrižnika "popa glagoljaša" koji im je liturgiju služio na staroslavenskom jeziku. Takav dokaz nam predstavlja prisutnost svećenika među gradišćanskim Hrvatima sa znanjem staroslavenskog jezika kao što je župnik Georg Vukovich u Klimpuhu na sjeveru Gradišća a koji je godine 1564. na glagoljici zapisao bilješke na zadnjoj stranici svog misala. Riječ je o klimpuškim zapisima; "klimpuška knjiga", o prvom pisanom spomeniku gradišćanskih Hrvata.⁴

³ Magyar Országos Levéltár (Mađarski državni arhiv Budimpešta), Németújvári urbáriumok (Urbari Güssinga), P 1322, Filmrolle 4315

⁴ Klimpuški misal se čuva u Dijecezanskom arhivu u Đuri (Győr) u Mađarskoj. Usp. *Pannonisches Jahrbuch*, 1994, 62–64 i 1999, 22–24.

3. HIJANCIŠKI DIJALEKT KAO SUBDIJALEKT NJEMAČKOG JEZIKA⁵

Kad pričamo o hijanciškom govoru mislimo na starinski srednjoistočni bavarski dijalekt koji se od 11. stoljeća učvrstio među njemačkim doseljenicima u zapadnoj Mađarskoj. Odakle potječe ime hijanciški nije posve razjašnjeno, ali se smatra od riječi *hiaⁿz¹/2* ('nedavno') ili *hiaⁿzdan¹/2* ('baš sada'). Značajke hijanciškog dijalekta su dvoglas/diftonzi i triftonzi/trogłasi, kao i ui-glas (npr.: *Khui* /Kuh/krava ili *Bui* /Bub/dječak) ili široki -ei- (npr.: *ge^tb^m* /geben/dati). Daljnje karakteristike, značajke i posebnosti su nazalizacija (*Pauⁿl* /Bohnen/grah), poraba prošlog vremena umjesto preterita (*I piⁿ gwein* /ich bin gewesen/ja sam bio) i gubljenje završnih suglasnika (*Jo^a* /Jahr/godina). Moramo spomenuti i množinu imenica, koja odstupa od jednine, jer se tvori nekim drugim vokalom: *der Plotz* (Platz/mjesto) – *die Platz* (Plätzel/mjesta), *der Huid* (Hut/šešir)– *die Hi^at* (Hüte/šeširi), *die Nocht* (Nacht/noć) – *die Nacht* (Nächte/noći), *die Brust* – *die Brⁱst* (Brüste/prsa). Postoji također množina imenica kao npr.: *die Pr^ün* (die Brille/naočale), *die Housn* (die Hose/hlače), koje su karakteristične posebno za hrvatski jezik (*očalji* /g-hrv./ odnosno *naočale* za 'Brille' ili *vrata* za 'Tür'. U njemačkom postoji množina imenica, iako u manjem omjeru kao na primjer: Möbel/namještaj, Eltern/roditelji, Geschwister/braća, Zwillinge/blizanci, Leute/ljudi, Ferien/praznici, Kosten/troškovi, Masern/ospice.

Upadljivo je da se u hijanciškom dijalektu kod većeg broja imenica rabi drugačiji rod nego je to u standardnom njemačkom jeziku uobičajeno:

<i>der Buder</i>	(<i>die</i> Butter)
<i>der Oschn</i>	(<i>die</i> Asche)
<i>der Zwifl</i>	(<i>die</i> Zwiebel)
<i>der Heischreik</i>	(<i>die</i> Heuschrecke)
<i>der Schneik</i>	(<i>die</i> Schnecke)
<i>der Einaumm</i>	(<i>die</i> Einnahme)
<i>der Fauⁿ</i>	(<i>die</i> Fahne)
<i>der Barometa</i>	(<i>das</i> Barometer)
<i>der Vataunsa</i>	(<i>das</i> Vaterunser)
<i>der Kstaung</i>	(<i>das</i> Gestank)
<i>der Radio</i>	(<i>das</i> Radio)
<i>die Huascht(n)</i>	(<i>der</i> Husten)
<i>die Schos</i>	(<i>der</i> Schoß)
<i>das Traung</i>	(<i>der</i> Trank, Viehfutter)
<i>das Knäi^dl</i>	(<i>der</i> Knödel)
<i>das Töla</i>	(<i>der</i> Teller)
<i>das Hä¹nni</i>	(<i>der</i> Honig)
<i>das Tunöü</i>	(<i>der</i> Tunnel)
<i>das Verdea^rbnis</i>	(<i>die</i> Verderbnis)
<i>das Windl</i>	(<i>die</i> Windel)

⁵ Usp. a) Franz Hannabauer, *Erstes burgenländisches Mundart-Wörterbuch. Burgenländisch-Hianzische Gesellschaft*, Oberschützen, 2007, 11–26.; b) Erwin Schranz, "Die burgenländisch-hianzische Mundart", *Pannonisches Jahrbuch*, 2007, 328–337.

Zanimljiva je posebna uporaba sljedećih mjesnih priloga.

öi	hinunter	fiari	fürhin/vorwärts(hin)
oa	herunter	fiara	fürher/vorwärts(her)
auffi	hinauf	nouchi	nach hin /hinten nach
auffa	herauf	noucha	nach her/hinter her
aussi	hinaus	ummi	hinüber
aussa	heraus	umma	herüber
äi/ei	hinein	zui	hinzu/ zu hin
äi(n)a	herein	zua	herzu/ zu her

Kada je riječ o jezičnim interferencijama između hijanciškog dijalekta i ostalih jezika narodnosnih grupa u panonskom prostoru možemo reći da se dogodilo uzajamno obogaćivanje leksika riječi, pri čemu moramo istaći da je utjecaj hijanciškog dijalekta na mađarski, hrvatski i romski veći nego obrnuto.

I u ostalim jezicima manjina je vrlo uočljivo diftongiziranje vokala. Isto tako su se razvile slične jezične melodije, a brojni njemački izrazi su jednostavno preuzeti. Posebno su gradišćanskohrvatski i romski jezik nakićeni njemačkim izrazima i germanizmima. Utjecaj diftongiziranja je vidljiv u oklici Oberwarta/Borte u pozdravu *S buoagom* (S bogom, mit Gott) u hrvatskom ili u mađarskom *Jua zakout*, *Jó éjszakát* (gute Nacht/laku noć). U suprotnom prepoznamo u hijanciškom dijalektu preuzete izraze *Grumpirn* (Grundbirne) kao *krumpir* (hrvatski) ili *grumpli* (mađarski), a *Lekwar* (mađarski prijevod iz srednjovjekovnog njemačkog "Leckware") za 'marmeladu' razumjet će svaki stanovnik panonskog prostora kojem jeziku pripada.

Iz slavenskog, posebno iz hrvatskog jezika prepoznamo posuđenice kao *rouwattn* (hrv. rabotati) za 'zajedničke radove', *Jausn* (hrv. južina), *Dragatsch* (Schubkarre), *Grenz* (hrv. granica) ili *Peitschn* (hrv. bič), koji ima svoj hijanciški pandan u riječi *Goasl* 's nešto dužim drškom'.

Iz mađarskog su ušli neki izrazi u hijanciško narječje, a djelomično se jezično povratno pronalaze u jeziku kao *der Batschi* (alter Onkel, freundlicher Herr/stariji čovjek), *Wüga* (mađ. bika, Stier/bik), *Gogosch* za Hahn/pijetao ili *Sallasch* (Auslauf vor dem Schweinestall/mjesto pred svinjcem).

Nažalost se hijanciški dijalekt sve manje čuje i govori te podliježe općenitom procesu odumiranja. Starosjediočki izrazi kao *Fuam* se zamjenjuje izrazom *Schaum*, *Loas* na njivi se zamjenjuje izrazom *Furche* a *greapatzn* se mijenja riječju *rülpsen*.

Nadamo se da će se hijanciško društvo "TUIITS NA TUIITS" u Gornjim Šicama (Oberschützen) u Gradišću uspjati sa svojim brojnim i raznolikim aktivnostima oduprijeti procesu asimilacije.

4. NARODNOSNA GRUPA ROMA U GRADIŠĆU⁶

Prema istraživačkim izvješćima Romi su stigli u 9. stoljeću na putu iz Indije preko male Azije u Europu. Stoljećima ih se nazivalo Ciganima. Taj naziv pripadnici romske narodnosne skupine smatraju ponižavajućim. Oni sami sebe na svom romskom jeziku roman nazivaju Rom (čovjek) te žive na europskom prostoru pod nazivima: Romi, Sinti, Lovari, Kalderaši, Manuši, Gitani, Kali, Gurbeti, Ćipsi itd.

U Austriji su Romi i Sinti etnička i kulturna manjina. Njihova povijest je od samog početka povezana s protjerivanjima i zlostavljanjima.

Od 14. stoljeća postoje u današnjem Gradišću (prije zapadna Mađarska) prvi pisani zapisi o uokolo putujućim Romima. Prilikom dugih turskih ratova u 16. i 17. stoljeću Romi su stigli u pratnji turske vojske na "panonski jezični prostor". U prošlosti su Romi imali u gospodarskom smislu podređeno značenje. Većina stanovništva dopustila im je uvijek samo toliko prostora koliko im je bilo nužno za čistu egzistenciju. Od 16. do kraja 18. stoljeća Romi su vodili polunomadski život kao kovači oružja i kopita, trgovali su konjima i bili muzičari. Od kraja 18. do početka 20. stoljeća bavili su se pletenjem košara, kovanjem čavala, popravljali su kotlove, bili su torbari, kotlokrpe, brusači škara, vozači, muzičari, trgovci konjima, prodavači tepiha, staretinari, putujući prodavači, sakupljači jagoda, gljiva, stare odjeće i provodili veseo život. Svoja tradicionalna zanimanja izučavali su putujući. U međuratnom vremenu morali su zbog same egzistencije ostaviti svoja tradicionalna zanimanja te prihvatiti poslove u građevinarstvu, kamenolomima, kao poljodjelci, nadničari, te koristili svaku zgodu za zaradom. Zbog pogoršanja gospodarskih prilika te radi napete situacije na trgu rada posebno su bili pogođeni gradišćanski Romi. Od trgovaca, zanatlija i muzičara postali su "prosjaci".

U drugom svjetskom ratu puno je "Cigana" završilo u koncentracijskim logorima od kojih je većina tamo i umrla.

U 60-tim godinama prošlog stoljeća mnogi su gradišćanski Romi otišli u Beč i druge veće gradove. Neki od njih i danas putuju između mjesta stanovanja i rada, a zaposleni su u građevinarstvu, kao sezonski radnici u ugostiteljstvu i turizmu, kao obični radnici u tvornicama, nude usluge na ulici itd.

Samo neki Romi i Sinti su i nakon 1945. nastavili s takozvanim "putujućim zanatom". Tek u posljednjim desetljećima počeli su barem djelomično neki od njih raditi kao vozači ili kao putujući trgovci. Neki od njih su prodavači tepiha, rabljene robe i antikviteta ili pak muzičari.

Jezik Roma i Sintija zove se roman, romski jezik a prema znanstvenim spoznanjima izveden je iz staroindijskog jezika sanskrta. Nebrojani romski dijalekti sadrže brojne riječi iz svih zemalja u kojima su gosti. Dosad su Romi svoj jezik samo usmeno prenosili iz generacije u generaciju. U jezičnoj uporabi postoje razlike među pojedinim romskim grupama i Sintima.

⁶ Usp. a) "Die Volksgruppe der Roma in Österreich", u: *Österreichische Volksgruppenhandbücher*, Roma, Band 3, Wien 1996, str. 10f.; b) Michael Wogg, "Roman-Unterricht im Burgenland", *Pannonisches Jahrbuch*, 2006, str. 170f.

Glazba i muziciranje za mnoge Rome nije samo zanimanje, već poziv. Oni su pravi umjetnici u improvizaciji.

Romska glazba predstavlja u svijetu svoj zaštitni znak, ali ipak ne možemo pričati o romskoj glazbi. Glazba različitih romskih grupa posjeduje puno regionalnih svojstvenosti s raznim elementima glazbenog podneblja koje ih okružuje. U zajedničkom surađivanju Mađara i Roma nastala je glazba koju danas nazivamo mađarska romska glazba.

Tek u zadnje vrijeme postoji tendencija priključivanja ne na staru tradicionalnu, već na preostalu kulturu na novi način, s puno samopouzdanja. Mladi Romi nude i posreduju na svoj osebujni način romsku kulturu s puno uspjeha na raznim priredbama, izložbama, balovima, o blagdanu dunavskog otoka itd.

Od jeseni 1997. s prekidima odvija se u Gradišću nastava na gradišćanskom romskom jeziku koji Romi sami nazivaju "roman". U godini 1999. je na pučkoj školi u Borti (Oberwart) ušao u nastavni plan kao "neobavezna vježba" koju su mogli posjećivati Romi kao i ne-romska djeca.

Od godine 2004. na pučkoj se školi u Unterwartu, kao i na osnovnoj školi Oberwartu/Borti nudi nastava za romski jezik, također u obliku neobvezne vježbe. U jeseni 2005. prihvaćena je nastava na romskom jeziku i na Dvojezičnoj gimnaziji u Oberwartu/Borti. Uz financijske prilike i zalaganje školskih oblasti od strane pojedinih ravnatelja kao i od interesa i od angažmana učenika/ca ovisi uspostava nastave na romskom jeziku. Učenici/ce moraju biti spremni ostati svaki tjedan po jedan sat duže u školi za (ponovno) učenje gradišćanskoromskog jezika.

Pored uobičajene nastave, koja je uspostavljena zalaganjem društva Roma-Service utemeljenog 2004. godine, romska se nastava nudi za odrasle i miješane grupe (uz potporu društva Roma-Service i Narodnog sveučilišta gradišćanskih Roma) kao i u okviru EU-projekata za djecu (uz podršku društva Roma).

Sociolingvistička situacija gradišćanskih Roma jedva se može usporediti s ostalim manjinskim jezicima u Austriji. Potpuna jezična kompetencija danas se može naći kod vrlo rijetkih govornika/ca. Biti gradišćanski Rom za vrijeme nacionalsocijalizma značilo je smrt za devet od deset osoba. Iz straha pred ponovnim progonstvima veći dio preživjelih Roma nije svojoj djeci predao svoje znanje jezika. Taj jezični gubitak pogodio je nadolazeću generaciju koja je danas stara od 40 do 60 godina. Upravo ta generacija nije svojoj djeci uopće posredovala romski jezik.

Danas je državni njemački jezik u svim ophođenjima zamijenio romski jezik na svim područjima. U javnom životu njemački jezik (a prije mađarski) nije imao nikakvu pravu konkurenciju. Romski jezik nije mogao kao isključivo govorni jezik ništa poduzeti niti na privatnom području, a kamoli u općem pohađanju škole ili pak u masovnim medijima.

Kolektivno traumatiziranje na jednoj strani i nemjeriv pritisak normiranja na drugoj strani doveo je u zadnjih 60 godina do toga da djeca gradišćanskih Roma poznaju svoj etnički jezik samo pasivno ili znaju tek toliko da mogu reproducirati često izgovorene fraze. K tome dodajemo – neovisno od njemačkog jezika – da su ponuđeni strani jezici na boljem glasu nego romski jezik.

Romska nastava stoji prema tome pred čitavim popisom izazova: to znači podučavati jezik, koji nije doživio ugled u javnom životu, a niti u privatnom, koji u javnom životu nije imao neposrednu uporabnu vrijednost, koji se malo rabio, kojem prijeti odumiranje, koji se tek nedugo uspio zapisati i koji nema svoje literature.

Ima smisla ponovno oživjeti i širiti romski jezik te na taj način povećati njegovu korisnost, kada se većina gradišćanskih Roma odluči za romski jezik kao za obilježje svoga identiteta. Sa sigurnošću možemo reći da je očuvanje romskog jezika i Roma kulturno obogaćenje za cijelo gradišćansko područje kulture.

U najnovijem izdanju kulturnog časopisa *d/ROM/a*, 24/09, zima 2009 s težištem "Mri Historija" (*Meine Geschichte/Moja povijest*) u kojem 15 Roma priča o svojoj sudbini Emmerich Gärtner-Horvath piše: "Unatoč svim ogorčenjima nakon velikih patnji, koja je teško pogodila ljude i koja konačno ostaje neobjašnjiva, fascinira me spremnost na praštanje. Kao što je Adolf Papai kao i mnogi drugi rekao: 'Poslije rata mogli smo im uzvratiti. Mi to nismo učinili. Mi nismo reagirali kao drugi. To je teško opisati. Mislim da to ima veze s našom vjerom. Mi smo kršćani.'" ⁷

B) JEZIČNI DIO

Nakon zaposjedanja zemlje na panonskom prostoru u 10. stoljeću od strane Mađara došlo je do miješanja naroda u spomenutoj regiji. Germani, Slaveni i Mađari živjeli su jedni uz druge i utjecali su jedni na druge. Taj život u susjedstvu (sa susjedom) posebno je vidljiv na jezičnom polju. Nebrojeni izrazi, pojmovi, natuknice i riječi stižu iz hrvatskog jezika u mađarski i obrnuto, a u mađarskom su jeziku (ali i u hrvatskom) svoje mjesto našli takozvani kalkovi (prevedenice) iz njemačkog.

Do brojnih pojava interferencije došlo je na samom početku zajedničkog suživota jednih pored drugih. Povijesni događaji i kulturna zbivanja povezivali su stoljećima njemačka i hrvatska naselja s mađarskim susjednim mjestima. Isto tako i obiteljski i rodbinski kontakti poticali su uzajamno uvjetovanje u uporabi jezika.

Na svim gramatičkim razinama u "panonskim" jezicima ima podudarnosti i zajedničkih osobina, ali naravno i razlika.

5. NEKOLIKO JEZIČNIH OBILJEŽJA

5.1. Fonetika i fonologija

Fonem je u sva tri jezika fonološki relevantan:

Njemački: Maus – Haus, fern – gern, Tor – Ton, Kahn – Bahn, Sohn – Mohn – Lohn, Harn – Garn, Paar – Haar

Mađarski: kęp (slika) – kęp (ruka) – kęp (prositi, moliti); kęp – nęp (smatrati)

Hrvatski: konac (Zwirn) – lonac (Topf), konac – kolac (Pfahl), tuljan (Seehund) – tuljac (Zylinder), tulac (Tüte) – tuljac, kos – bos, bos – bor, rog – rod, rog – Bog, kvas (Hefe, Germ) – klas (Ähre), usniti (träumen) – usnuti (einschlafen)

⁷ Emmerich Gärtner-Horvath, "Verbitterung und Vergebung", u: *d/ROM/a*, 24/09, Winter/Dschend, 2009, str. 6.

U mađarskom i hrvatskom fonem je fonološki relevantan i u fleksiji:

Iszik – eszik (3. lice u prezentu); ima i ovakvih primjera: esem – eszem, esel – eszel, esik – eszik, esünk – eszünk, estek – esztek, esnek – esznek;

Fáról – fából – fától, fára – fába

udvarom – udvaron, épüлетem – épületen, földrajzom – földrajz-on; érkezem – érkezel, veszem – veszed; kérdéset – kérdések; házam – háza, virágom – virágod

Kezet – kezét (Péter a kezét csókolja – Péter a kezét csókolja)

Vendéget – vendégét (Ádám a vendéget látja – Ádám a vendégét látja)

U hrvatskom je jeziku i u fleksiji očividno da je fonem fonološki relevantan. Najljepših primjera je u deklinaciji ženskog roda u jednini: žena – žene – ženi – ženu – ženo; ima primjera i za muški rod: muža – mužu, grada – gradu – grade, a za srednji rod: stablo – stabla – stablu; isto valja i za množinu: žene – žena; zidari – zidara – zidare itd. U konjugaciji je na primjer fonem fonološki relevantan u prvom i drugom lice presenta u jednini: gledam – gledaš, idem – ideš, vičem – vičeš, putujem – putuješ, a kod glagola druge skupine na –im fonem je fonološki relevantan i u trećem lice jednine i trećem licu množine: uz *nosim* – *nosiš* ima i *nosi* – *nose* (nosu gradišćanskohrvatski).

Zanimljivo da u hrvatskom jeziku prepoznamo još razliku u a) kvantiteti, b) u naglasku/akcentuaciji i c) u intonaciji:

a) Vidi:te (ihr seht) x vidite (Seht!) odnosno muka (Qual) x mu:ka (brašno, Mehl) /gradišćanskohrvatski/;

b) pas (Hund) x pas (Gürtel), grad (Hagel), x grad (Stadt) odnosno mu:k'a (brašno, Mehl) x m'uka (Qual) /gradišćanskohrvatski na jugu Gradišća, gdje je naglasak kod imenica na zadnjem slogu (ruka, glava, noga)/;

c) ljudi (Menschen, Nom. Pl.) x ljudi (Gen. Pl.) odnosno muži (Männer, Nom. Pl.) x muži (Gen. Pl.) /gradišćanskohrvatski/

U mađarskom jeziku ne postoje kvantitativne niti intonacijske razlike, zato možemo na primjer istoznačnice (homonime) szín (Farbe/boja) : szín (der Schuppen) : szín (Bühne/pozornica) razumjeti i razlikovati samo kroz kontekst. Isto tako fõ (kochen/kuhati) : fõ (erst; hauptsächlich/istom; uglavnom) : fõ (Hauptsache/najvažnija stvar) : fõ (Haupt, Kopf, Oberhaupt/glava) : fõ (Haupt, Kopf; Person, Mann – 100 Mann/glava; osoba, čovjek – 100 ljudi); sebes (verwundet/ranjen) : sebes (schnell/brzo) : sebes (Eilzug/brzi vlak); ír (schreiben/pisati) : ír (irisch/ludo) : ír (Ire/ludač) : ír (Balsam/balsam); öl (töten/ubiti) : öl (Schoß/krilo) : öl (Klafter/hvat).

U gradišćanskohrvatskom jeziku su posebno zanimljivi diftonzi. U svim govorima Gradišća i graničnih pokrajina (Slovačka i zapadna Mađarska) s iznimkom Vlahije u južnom Gradišću, dugi 'o' prelazi u 'uo' (Buog/Gott) i dugi 'e' u 'ie' (ziec/Hase); dolazi do diftongizacije. Nije u potpunosti razjašnjeno da li su dvoglasni rezultat interferencije (također i hijanciški govor tendira diftongiziranju) ili je tu riječ o jezičnoj pojavi koju možemo zapaziti i kod čakavskih govora u Hrvatskoj.⁸

⁸ Usp. Gerhard Neweklowsky, *Die kroatischen Dialekte des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete*, Wien, 1978, 29–31.

5.2. Sintaksa

5.2.1. Aktiv – pasiv

Na sintaktičkoj razini zapažamo da mađarski jezik nema pasiva. Njemačku pasivnu rečenicu:

"Das Haus wird gebaut" (P) odnosno "Man baut das Haus" (A) izražavamo na hrvatskom kao i na mađarskom jeziku 3. licem množine: "Kuću grade (zidaju)." Jasno da postoji i hrvatska varijanta: "Kuća se gradi (zida)."/ A házat építik.

Ostali primjeri:

A lázás beteghez orvost hív**nak**. (Zum fiebrigen Kranken ruft man den Arzt./ Bolesniku s temperaturom pozove se liječnik.)

Az Állami Népi Együtttest az egész világon ismer**ik**. (Das Staatsvolksensemble kennt man auf der ganzen Welt./ Državni narodni ansambl poznat je po čitavom svijetu.)

A szegedi halászlét az egész országban ismer**ik**. (Die Fischsuppe von Szeged kennt man im ganzen Land./Za segedinsku riblju juhu zna se u cijeloj državi.)

Az asszonyt viszik a kórházba. Egy asszonyt visz**nek** a kórházba. (Eine Frau bringt man in das Krankenhaus./Žena se doveze u bolnicu.)

Tako uviđamo paralelu s hijanciškim dijalektom, jer se mogu čuti sljedeća formuliranja: Das Ensemble **kennen's** auf der ganzen Welt! Eine Frau **bringen's** in's Krankenhaus!

A matematikát magyarázzák (**erklären's**).

Az új leckét tanulják (**lernen's**).

Az előadást folytatják (**setzen's fort**).

A vonalzót vásárolják (**kaufen's**).

A szívet, gyomrot, kezét gyógyítják, kezelik (**heilen's, behandeln's**).

A levelet hozzák (**bringen's**).

Ott jó sört csapolják (Hier **zapfen's** gutes Bier ab).

A halat esznek (**essen's**).

5.2.2. Posvojne zamjenice – posesivna struktura rečenice

U njemačkom i mađarskom jeziku smisao rečenice u sljedećim rečenicama možemo shvatiti jedino iz konteksta:

Éva a gyereket keresi:

1) Eva traži dijete. 2) Eva traži svoje (vlastito) dijete. 3) Eva traži njegovo dijete. 4) Eva traži njezino dijete. 5) Eva traži NJEGOVO/NJEZINO (uljudnost) dijete.

Eva sucht **ihr** Kind:

1) Eva traži svoje (vlastito) dijete. 2) Eva traži njezino (dijete prijateljice) dijete. 3) Eva traži njihovo (dijete prijatelja) dijete.

U hrvatskom jeziku je to prema latinskom potpuno jasno:

Seljak ljubi svoj/njegov lapat. Agricola suum/eius agrum amat. (Der Bauer liebt seinen EIGENEN/ den des Freundes Acker).

U sljedećoj rečenici također nije jasno čiji grad vole Adam i Eva: *Ádám és Éva szeretik a városukat*. Isto valja i za njemački: Adam und Eva lieben ihre Stadt:

1) vlastiti, 2) njezin ili 3) njihov

Ili u rečenici: *Piros ruha van rajta*.

1) na sebi, 2) na njemu ili 3) na njoj

Daljnji primjeri:

- *Éva csak a könyveiről beszél*. 1) o svojim vlastitim knjigama ili 2) o njezinim knjigama ili 3) o njegovim knjigama
- Eva spricht von ihren Büchern. 1) o svojim vlatitim knjigama (von ihren eigenen), 2) o njezinim knjigama (von den Büchern der Freundin) ili 3) o njihovim knjigama (von den Büchern der Freunde)
- *Sötét szemüveg van rajtuk*. 1) na sebi, 2) na njima (na muževima/na ženama ili na djeci)

5.3. Pojave interferencije u leksiku

5.3.1. Neologizmi

U jezikoslovlju razlikujemo

- a) nove riječi ili kovanice ili prevedenice odnosno kalk (franc. *calque*)
- b) neologijska tvorba riječi novih članova u porodici pojedine vrste riječi
- c) složenice/ sastavljene riječi [prema uzorku]
- d) sraslice/ srašteni izrazi

a) Bahnhof – p á l y a u d v a r – *kolodvor* (MEL: német mintára alkotott nyelvújítási tükörszó

– po njemačkom uzoru tvoreni neologijski kalk, ... tvorena riječ odražavanja, odsjeva, zrcaljenja)

Npr.: **enchruidion – Handbuch – kézikönyv - priručnik**

Prema *Eisenwarengeschäft* ('dućan robe od željeza') tvoren je u mađarskom jeziku KALK: *vasáruk boltja*, a prema *Eigelb* ('žutanjak; žutanjce ili žumance, žubance /gh/) *tojássárgája*.

To doslovno preuzimanje vodi i do ovakvih primjera: prema *Blumenbeet* ('lijeha, cvjetna/povrtna gredica') – *virágágy*, a prema *Stilleben* ('mrtva priroda') – *csendélet*.

verpassen – e l p a s sz o l (MEL: német mintára keletkezett részfordítás – nach deutschem Vorbild entstandene Teilübersetzung/prema njemačkom primjeru nastao je djelomični prijevod).

b) Heim/at/verteidiger – h o n v é d - *domobranac/domobranitelj* (MEL: a szócsalád tagjai nyelvújítási alkotások –

neologische Bildungen von Wortfamiliengliedern – *neologijske tvorbe dijelova obiteljskih/porodičnih riječi*)

Heimweh (Sehnsucht nach der Heimat) - h o n v á g y

Vorgänger – e l ő d – (MEL: nyelvújítási alkotás - neologische Bildung – *neologijska tvorba*) – *prethodnik*

c) naheliegend (auf der Hand liegend) – k é z e n f e k v ő (összetett szó - zusammengesetztes Wort [nach dt. Muster] – *složena riječ/složenica*)

d) Tausendundeine Nacht - E z e r e g y é j s z a k a - [*sraslica*]

Deutsch-Neu-Burg (Güssing) - N é m e t ú j v á r

Wiener Neustadt – Bečko Novo Mjesto

C) ŠKOLSKI SEKTOR

6. O ŠKOLSTVU NARODNOSNIH GRUPA U GRADIŠĆU

Višejezičnost na "Dvojezičnoj" gimnaziji u Oberwartu/Borti

Ugledni psiholozi i jezikoslovci slažu se u činjenici da dvojezičnost ili višejezičnost u jezičnom razvoju djeteta ne predstavlja nedostatak. U stvari, jako je važno da su u odgoju prisutne osobe koje konsekventno govore maternjim jezikom (očevim jezikom) ili drugim jezikom. Petra Herceg, asistentica na Institutu za novinstvo i komunikacijske znanosti univerziteta u Beču mišljenja je da je višejezičnost mjera zaštite protiv predrasuda. Ona doslovce kaže: "Kroz višejezičnost otvara se više interpretacijskih mogućnosti svijeta (ja bih to dopunio: svjetskih zbivanja) i tako nastaje mogućnost za razvoj vlastite pozicije u struji jednoličnog kretanja."⁹ Dalje navodi da je dvojezičnost odnosno višejezičnost dodatni aspekt za stvaranje identiteta djeteta.¹⁰

Toliko za uvod u psihološka i jezikoslovna razmišljanja i temelje dvo- i višejezičnosti.

⁹ Petra Herceg, *Sprache als Erbe*, Wieser Verlag, Klagenfurt, 2006, str. 287

¹⁰ Isto

Narodnosnim grupama u Gradišću (Hrvati, Mađari, Romi i Sinti) prijete izumiranje. Sama realizacija člana 7. državnog ugovora iz godine 1955., koji je prekasno stigao i još uvijek je u tijeku, nije u mogućnosti popraviti situaciju. I domicilnim Mađarima, koji su morali u tisućljetnom povijesnom procesu očuvati svoj identitet u neposrednoj blizini "njemačkog oceana", sada je opstojnost upitna.

Školstvo narodnosnih grupa ima svoje zakone i odredbe u zakonu o školstvu manjina kojim je omogućeno pripadnicima narodnosnih grupa usavršiti, razvijati ili naučiti svoj maternji jezik u svim vrstama škola. To znači da su stvoreni relativno povoljni uvjeti te se te mogućnosti često i rabe. Svakako moramo reći da dostupnost nije uvijek optimalna. Jezici narodnosnih grupa su samo na papiru ravnopravni i istovrijedni, jer pripadnici narodnosnih grupa bolje govore državnim jezikom nego svojim maternjim. Kako "roditelji narodnosnih grupa" nisu u stanju naučiti svoju djecu hrvatski ili mađarski, radije razgovaraju sa svojim mališanima njemački.

Naravno da niti Dvojezična gimnazija, koja je prekasno zaživjela – tek 1972. godine, ne može riješiti probleme ili pak zaustaviti tendenciju asimilacije. Učenici/ce koji nakon četvrtog razreda osnovne (pučke) škole polaze gimnaziju vladaju slabo hrvatskim ili mađarskim jezikom, ali na sreću ima iznimaka (što je svakako ovisno od roditeljske kuće). Tako njemački jezik i u spomenutim elitnim školama u svim predmetima daje ton odnosno služi kao *lingua franca*. Za to postoje razlozi:

- Hrvatski i mađarski jezik nalaze se u nepovoljnom položaju, što znači da se pripadnici narodnosnih grupa ne služe obvezno svojim maternjim jezikom u dnevnom oplođenju.
- Svi učitelji/ce koji podučavaju na školi nemaju potrebnih jezičnih preduvjeta kako bi se dvojezična nastava odvijala i oblikovala primjereno i na radost svih. Mnogi od njih nisu kroatisti odnosno hungaristi.
- Kako za realne predmete (takozvane sporedne predmete) postoje samo njemačke knjige i uputstva s tim se ne mogu učitelji/ce zadovoljiti i zadovoljavajuće se pripremiti za nastavu, iako bi to zaista htjeli, te učenicima/cama ponuditi optimalnu nastavu.
- Drugi strani jezici – koji su u očima učenika/ca i roditelja atraktivniji – nude se te predstavljaju konkurenciju hrvatskom i mađarskom jeziku.
- Ne postoje izvorni govornici (kao u nastavi engleskog jezika) koji vladaju hrvatskim i mađarskim jezikom.

Posljedice takve nepovoljne situacije su između ostalog sljedeće:

- Djeca razgovaraju međusobno njemačkim jezikom, mnogi od njih osjećaju hrvatski odnosno mađarski kao nepotrebno dodatno opterećenje.
- Maturanti/ce vladaju njemačkim jezikom bolje nego hrvatskim odnosno mađarskim.
- U nastavi na njemačkom jeziku mogu profesori/ce puno više tražiti i očekivati nego što je slučaj u nastavi na hrvatskom odnosno mađarskom jeziku.

Kao što smo već spomenuli, njemački jezik je vodeći element unutar narodnosnih grupa u Gradišću. Ne samo za Dvojezičnu gimnaziju u Oberwartu/Borti već i za ostale škole pokrajine vrijedi pravilo da su svi jezici podređeni njemačkom jeziku. Za "učenike/ce narodnosnih grupa" (pripadnici Hrvata i Mađara u Gradišću), koji sa 10 ili 11 godina počinju pohađati spomenutu školu i ne kao takozvani stranci, koji su poradi zadnjeg, Domovinskog rata sa svojim roditeljima došli ili se rodili u Austriji, vrijedi da vladaju državnim jezikom tako dobro da u nastavi njemačkog jezika svladavaju u potpunosti ciljeve na zadovoljstvo učitelja/ica i roditelja. To znači da "naša djeca" mogu na primjer u referatu o pročitanoj knjizi – koji je sastavljen na njemačkom jeziku – dati sadržaj bez ikakvih problema, dok to na hrvatskom odnosno na mađarskom nisu u stanju učiniti. Učitelji/ce narodnosnih grupa mogu tek u višim razredima ili tek u završnim razredima dati takve zadatke učenicima/ama.

Često se događa da njemački jezik preuzima ulogu jezika-posrednika u nastavi hrvatskog odnosno mađarskoga jezika. S prevođenjem na njemački jezik mogu "učenici/ce narodnosnih grupa" bolje razumjeti tekstove koji su napisani hrvatskim, mađarskim ili romskim jezikom. To znači da se često događa da učitelji/ce pjesmice, dijelove proznih tekstova prevedu na njemački kako bi djeca brže shvatila namjeru pisca. Kao profesor na Dvojezičnoj gimnaziji u Oberwartu/Borti u Gradišću osobno sam hrvatsku poeziju kao i kraće prozne tekstove najprije preveo na njemački ili sam učenicima/ama dao da ih sami prevedu kako bi lakše prepoznali smisao literarnih radova.

Kada "djeca imigranata" (mnogi doseljenici su došli krajem prošlog stoljeća u pomutnji rata na Balkanu sa svojim mališanima u Austriju i također u Gradišće gdje su popunili i još uvijek popunjavaju razrede narodnosnih grupa, jer se puno njih rodilo u novoj domovini) sjede u razredu, onda je situacija sasvim drugačija, jer ti učenici/ce vladaju bolje maternjim (hrvatski, bosanski ili srpski) nego njemačkim jezikom. U takvim slučajevima moraju učitelji/ce u nastavi njemačkog jezika ponuditi integriranu pojedinačnu jezičnu nastavu (ponajprije u nižim razredima gimnazije) kako bi se djeca što lakše uključila u proces socijalizacije.

Na kraju moramo dati gospođi Kinda-Berlakovich riječ, ona se naime intenzivno bavi problematikom dvojezičnog obveznog školstva u Gradišću. Između ostalog ona je zaključila: "Dvojezična nastava ne znači pridobiti temeljna znanja drugog jezika, već zapravo razvoj i pridobivanje dvojezične kompetencije koja je istovrijedna kao i prvi jezik. Nažalost, te mogućnosti skoro i nema više kod gradišćanskih Hrvata. Hrvatski jezik [a to vrijedi i naravno za mađarski i romski jezik] se samo pojedinačno rabi kao istovrijedni nastavni jezik, jer u većini slučajeva nema osnovnih preduvjeta za dvojezičnu – bilingualnu – nastavu, kao npr.: dvojezični nastavni materijal za sve predmete, temeljno učiteljsko obrazovanje kao i motivacija učenika/ca da bi izučili hrvatski jezik."¹¹

¹¹ Andrea Zorka Kinda-Berlakovich, *Das zweisprachige Pflichtschulwesen der burgenländischen Kroaten in der Vor- und Nachkriegszeit*, Eisenstadt, 2001, str. 153.

ÜBER DIE VÖLKER, VOLKSGRUPPEN UND SPRACHEN IM PANNONISCHEN RAUM

In der Pannonischen Region existieren mehrere Sprachen, unter denen Deutsch mit seinen Dialekten und Mundarten die führende Rolle hat (dazu gehören der hanzische Dialekt im Burgenland und in West-Ungarn, der schwäbische Dialekt der Donauschwaben in Süd-Ungarn um Pecs, in Kroatien um Djakovo und Osijek, sowie in der Woiwodina um Subotica. Deutsch hat im Pannonischen Raum die Bedeutung einer *Lingua franca*, weil die Kommunikation zwischen Slawen und Magyaren in der deutschen Sprache läuft. Dasselbe gilt für diejenigen, deren Muttersprache eine slawische Sprache ist. Wenn es in ihrer Kommunikation zu Verständigungsproblemen kommt, sprechen sie miteinander Deutsch, das stets von Professor Josip Hamm, dem langjährigen Leiter des Instituts für Slawistik an der Philologischen Fakultät in Wien, als eine allgemeine Sprache bezeichnet wurde.

Am zweisprachigen Gymnasium in Borta / Oberwart im Burgenland ist Deutsch für Lehrer und Schüler ein unverzichtbares Mittel der Kommunikation, weil man vergessen hat, KROATISCH für Magyaren und UNGARISCH für Kroaten anzubieten und einzuführen.

Wenn es um kroatische und magyarisches Erstklässler geht, kann man in der heutigen Situation am Anfang des 21. Jahrhunderts nur in Ausnahmefällen von Muttersprachlern sprechen (das gilt auch für die Einschreibung ins Gymnasium im Alter von 10 Jahren), weil die meisten Kinder von ihren Eltern in der deutschen Sprache großgezogen werden, während die kroatische und ungarische Sprache nur sehr oberflächlich und fehlerhaft benutzt werden. Mit den Kindern von Flüchtlingen, die in der letzten Dekade des vorigen Jahrhunderts nach Österreich und ins Burgenland kamen, ist die Situation anders, denn sie beherrschen die kroatische Sprache besser als die deutsche. In solchen Fällen sind Lehrer aufgefordert den integrierten Unterricht individuell zu gestalten, um die Sozialisierung der Kinder zu ermöglichen und zu erleichtern.

SCHLÜSSELWÖRTER: *Lingua franca, deutsche Sprache, kroatische Sprache, der Pannonische Raum, Sozialisierung.*

